
BOEKEN

Wereldorde en machtspolitiek.

Historisch materialisme.

Er is reeds heel wat inkt gevloeid over het gekende adagium van Marx: "Het is niet het bewustzijn van de mensen dat hun zijn, doch omgekeerd hun maatschappelijke zijn dat hun bewustzijn bepaalt". Omdat Marx deze stelling nooit expliciet heeft uitgewerkt gaf zijn premature ideologietheorie aanleiding tot allerlei interpretaties en misvattingen. Het Russisch marxisme was sterk beïnvloed door het positivisme en had behoefte aan canonisering van de leer. Daardoor, en mede beïnvloed door Engels, ontstond een ideologie-opvatting die ideeën *rechtstreeks* tracht te verklaren vanuit de materie, vanuit de klassepositie, alsook de fameuze "weerspiegelingstheorie". Deze opvattingen zijn zeer gebrekkig en daardoor bijzonder kwetsbaar voor tegenargumentatie. Helaas verwierven ze mede via vulgarisering praktisch een hegemoniale positie in het marxistisch denken, zodat ze een gemakkelijke schietschijf werden voor burgerlijke ideologen.

Toch waren er marxistische theoretici die meer verfijnde ideologietheorieën ontwikkelden, zoals Luckacs, Sève, Gramsci, enz. Voor hen is de samenhang tussen het materiële en het ideële niet eenduidig of causaal. Bij hen is er eerder sprake van een dialectische interactie. De oorsprong van ideeën of theorieën wordt verklaard door, of gesitueerd in een complex en veranderend geheel van maatschappelijke factoren. Iemand die zich in deze traditie situeert is Kees van der Pijl. Hij ontwikkelt een uitgebalanceerde en plausibele historisch-materialistische lezing op het gebied van de wereldpolitiek. In *Wereldorde en Machtspolitiek* biedt Van der Pijl ons een opmerkelijke synthese van visies over internationale betrekkingen van de middeleeuwen tot op vandaag.

Locke, Hobbes en Gramsci.

Een belangrijk aspect van de moderne geschiedenis is de vorming van nationale staten. De verhouding tussen staat en (civiele) maatschappij is dan ook cruciaal in de politieke theorievorming. De grondleggers hiervan zijn Locke en Hobbes, niet toevallig allebei Engelse filosofen. Zij vertegenwoordigen de twee polen van deze verhouding. Bij Locke heeft de maatschappij voorrang op de staat. Hij staat voor de 'zelfregulerende civiele maatschappij' die zich moet verzelfstandigen van de staat, en die de privé-eigendom moet garanderen. Locke weerspiegelt de realiteit van de beginnende kapitalistische verhoudingen en vooral van het Pax Britannica. Hobbes is hiervan de tegenpool. Bij hem ligt de klemtoon op de staat, op de absolute monarchie. Niet vrijheid of concurrentie, maar gezag en (staats-)organisatie zijn belangrijk. Om te voorkomen dat in de strijd van iedereen tegen iedereen we met zijn allen ondergaan, moet men een hoger staatsgezag aanvaarden. Hobbes schrijft zijn hoofdwerk in de nadagen van de Engelse burgeroorlog die de overgang markeerde van een feodale maatschappij in ontbinding naar een burgerlijke maatschappij, die korte tijd onder een sterk centraal gezag ressorteerde. (28-29)

Deze twee polen betreft van der Pijl in een mondiaal en dynamisch perspectief. De kapitalistische wereldgeschiedenis wordt gekenmerkt door perioden van hegemonie. De Pax Britannica en later de Pax America worden door Van der Pijl omschreven als een "Lockeaans kerngebied". Deze 'hartlanden' kunnen hun wil aan de wereld opdringen via marktverhoudingen, waaraan de staat wordt ondergeschikt. Dergelijke grootmachten propageren begrijpelijkerwijs de "zelfregulerende civiele maatschappij" zowel voor het binnenland als het buitenland. Het nationalisme is eerder latent aanwezig in deze conceptie. Heel anders is de situatie voor de perifere landen, die afhankelijk zijn van het Lockeaanse centrum. Deze hebben eerder belang bij een sterke staatsmacht om zich politiek en economisch te beschermen tegen de dominantie van het hartland en ontwikkelen een 'Hobbesiaanse configuratie', waarin het nationalisme een duidelijk grotere rol speelt dan in de Lockeaanse versie. "De theorie van het *Lockeaanse kerngebied* dat zich vanuit Engeland heeft uitgebreid over de (in meerderheid) blanke Engelssprekende wereld en enkele randgebieden en in dat proces een reeks *Hobbesiaanse randstaten* heeft geïntegreerd of anderszins onderworpen, is een poging om vanuit twee van zulke staat/maatschappij-complexen een structuur in de internationale betrekkingen te ontdekken." (3) In dat verband speelt het begrip van Gramsci "passieve revolutie" een belangrijke rol in het boek. "Passieve revolutie is de doorwerking van een oorspronkelijke

revolutie in staten die zich er tegen verzetten, maar die om zich te kunnen handhaven, een revolutie van bovenaf moeten doorvoeren die elementen van de oorspronkelijke revolutie bevat." (3-4) Deze passieve revolutie is logischerwijze terug te vinden in de Hobbesiaanse randstaat.

Ook het politiek-filosofisch debat schikt zich in dit bipolair model. De politieke visies uit de Lockeaanse kerngebieden zijn doorgaans en met name op die momenten dat de hegemonie niet bedreigd wordt, idealistisch van aard. Er wordt uitgegaan van goede intenties en hoge waarden. Utopieën als een open wereldeconomie, verzoening tussen de naties (o.l.v. van de grootmacht ...) of klassen, zijn uitgangspunten voor de (wereld)politiek. Deze idealen verraden een belang, nl. het behoud van de status quo. De Hobbesiaanse traditie wordt daarentegen gekenmerkt door realisme, er wordt eerder gedacht in termen van macht en tegenstellingen.

Beheersconcepties.

Van der Pijl geeft een overzicht van de visies op de internationale betrekkingen en bekijkt deze zoals gezegd door een historisch-materialistische bril. Daartoe gebruikt hij een begrip dat hij aan R. Bode heeft ontleend: "beheersconceptie". Daarmee bedoelt hij "ideologische programma's die bepaalde machts- en klassenverhoudingen tot uitdrukking brengen en richting geven" (2). Het is een "raamwerk waarin een objectieve economische en politieke situatie in een strategische visie worden geïdealiseerd" (52). De concrete reële belangen wordt geïdealiseerd en verheven tot 'het algemeen belang', en op die manier wordt het theoretisch raamwerk een "instrument in het beheersen" (52). Deze beheersconcepties worden ontworpen door "organische intellectuelen" die waken over de convergentie van klasse-gebonden bestaans- en zienswijzen.

Het boeiende en interessante aan dit boek is dat Van der Pijl laat zien hoe en in welke omstandigheden dergelijke beheersconcepties over wereldverhoudingen tot stand komen, welke belangen er op het spel staan, uit welke behoefte de theorieën worden geboren, enz. Het is namelijk vooral op het gebied van de internationale politiek dat het ontwerpen van ideeën conform aan de materiële belangen zo een krasse vormen heeft aangenomen, en dit vooral in deze eeuw. In de VS kreeg de vermaatschappelijking van het sociale denken in de eerste plaats gestalte via grote stichtingen. In tegenstelling tot het Europese continent, waar de figuur van de traditionele (individuele) intellectueel nog overheerst,

worden in de VS grootschalige onderzoeksprojecten ontworpen. Denk maar aan de Rockefeller Foundation, de Ford Foundation, de Rand Cooperation, enz. Het instrumentaliseren en mobiliseren van het intellectueel potentieel kan opgevat worden als een modern ideologisch management, als een "grootschalige, vermaatschappelijkte social engineering" (153). Daarnaast komen verschillende fracties van de kapitalistische elite samen om strategieën te ontwerpen die nodig zijn "om aan de crises en uitdagingen waarmee het kapitalistische systeem wordt geconfronteerd het hoofd te bieden" (249). Deze strategische consensusvorming vindt plaats in de zogenaamde 'Round Tables' zoals de Trilaterale Commissie en Bilderberg Conferentie, en in mindere mate in de semi-publieke internationale instellingen zoals IMF, OESO, enz. De bedoeling van deze ideeënconstructies en projecten is een hegemonie te verwerven op het vlak van de ideeën (bvb. liberalisme), het discrediteren van alternatieve zienswijzen (bvb. imperialisme-theorie van Lenin), een legitimatie te verlenen aan bepaalde praktijken (militaire interventies), het rationaliseren van onfrisste of vervelende toestanden (bvb. totale vernietiging door kernwapens), enz. Een recent voorbeeld in eigen land is het 'rapport Maton', opgesteld door Afrika-experten, dat een ideologisch kader moest scheppen voor de later te nemen 'Zaire-bocht' door de politici.

Enkele voorbeelden.

Vanuit het bipolaire model van Hobbes en Locke behandelt Van der Pijl achtereenvolgens enkele beheersconcepties, die elk op de een of andere manier een variant zijn van de hogervermelde staat/maatschappij-complexen. Tijdens de Pax Britanniica was de beheersconceptie die van het 'liberaal internationalisme'. Deze vertolkte de hegemonische positie van Engeland, alsmede de vrijhandel en staatsonthouding, en de snelle industrialisering van het expanderend land. In het interbellum ontstond de beheersconceptie van het 'staatsmonopolisme' dat o.a. in Duitsland het levenslicht zag. In de VS ontstond tijdens de periode van de New Deal en in de na-oorlogse periode het 'corporatief liberalisme' als synthese van de West-Europese sociaaldemocratie en het Amerikaans 'Progressivisme'. Het was een progressief-liberale opvatting in de overtuiging dat een hervormingsgezinde strategie de beste beveiliging was tegen het dreigende communisme. Deze conceptie werd ook geprojecteerd op het internationaal niveau en moest o.a. een antwoord geven op de vraag hoe de kapitalistische verhoudingen de oorlog konden overleven. Het is hier dat het Marshallplan en de internationalisering van de economie (MNO's) moeten gesitueerd worden. In de Derde Wereld ontstonden ook beheersconcepties. Zo bvb. in Latijns Amerika de

'Dependencia-theorie', een Hobbesiaanse variant, gekenmerkt door een passieve revolutie en een afhankelijke accumulatie. Eveneens was er de 'Nieuwe Internationale Economische Orde', een synthese van radicale kritiek en liberale uitgangspunten, of anders gezegd een sociaal-democratisch project op wereldvlak, cfr. Club van Rome, Brandt-rapport, enz. (Vandaag wordt deze draad opnieuw opgenomen door R Petrella.) De angstreflex van de Eerste Wereld op de toenemende emancipatie van de Derde Wereld baarde ook enkele beheersconcepties: de 'moderniseringstheorie' van Rostow, het concept van de 'civiele maatschappij' als beste dam tegen het communisme. Nog agressiever waren het respectievelijk het 'Trilateralisme' en later het 'Unilateralisme' waarvan we het laatste aan het werk zagen tijdens de Golfoorlog en in Somalië. Tenslotte vermeldt Van der Pijl ook nog de beheersconceptie van Fukuyama, dat de triomf van dit offensief neoliberaal kapitalisme vertolkt, maar naar ons aanvoelen misschien ook wel de angst moet verbergen voor de structurele en fundamentele crisis waarvoor de kapitalistische elites zich geplaatst zien.

Beoordeling.

Het boek bevat een schat aan interessante informatie. De analyses en interpretaties zijn van een hoog niveau en vaak origineel. Handboeken over internationale betrekking zijn dikwijls saai en fragmentair. Door de Hobbes/Locke-aanpak weet Van der Pijl deze twee klippen te omzeilen. Het boek bevat interessante aanzetten om bijvoorbeeld de nieuwe beheersconceptie van het anti-tiersmondisme te behandelen: "plicht tot inmenging" en "humanitaire interventie", de "civiele maatschappij" die in NGO-kringen opgang maakt, enz.

Een aantal minpunten moeten ook vermeld worden. Van der Pijl geeft talloze voorbeelden van hoe een beheersconceptie ontstaat en werkt, maar een expliciete theoretische behandeling ervan ontbreekt. Dat is jammer, want belangrijk. Is zijn ideologie-opvatting functionalistisch? Benadert zijn model dat van een (objectieve) samenzwering of juist niet? Dat is allemaal niet zo duidelijk. Ook is het boek een beetje gedateerd. Sinds 1989 is zoveel gebeurd, niet alleen op het vlak van de wereldpolitiek maar ook op het vlak van de beheerstconcepties. Over deze periode is het boek bijzonder kort, daar waar andere scharniermomenten veel uitvoeriger behandeld worden. Tenslotte, het boek is in zijn grote lijnen zeer helder en didactisch opgebouwd. Sommige stukken zijn echter vrij onduidelijk, soms is het taalgebruik cryptisch en is de samenhang van opeenvolgende paragrafen een raadsel.

Dat alles neemt echter niet weg dat het boek van een zeer hoge kwaliteit is en een must voor iedereen die geïnteresseerd is in geopolitieke vraagstukken of in de wereldgeschiedenis.

Gerard Derooye

Kees van der Pij! Wereldorde en machtspolitiek. Visies op de internationale betrekkingen van Dante tot Fukuyama, Amsterdam: Het Spinhuis, 1992, 309 p.

België buitenlands.

Over de geschiedenis van de Belgische buitenlandse politiek is maar weinig systematisch op papier gezet. De Amerikaan Jonathan Helmreich heeft dat ooit in het Engels gedaan (Belgium and Europe. A Study in Small Power Diplomacy, Den Haag-Parijs: Mouton, 1976). Rik Coolsaet heeft dat veel later al plunderend nog eens dunnetjes overgedaan (Buitenlandse Zaken. Leuven: Krituk, 1987). Tot nu ineens als een onverwacht produkt een boek onder redactie van de Leuvense professor Luc Reychler in de winkel ligt.

Hoewel de ondertitel van het boek suggereert dat hier zowel de buitenlandse politiek als de militaire politiek grondig worden behandeld is dat niet het geval. De projectie tot 2015 is zelfs misplaatst. Het boek geeft slechts een zeer beknopt overzicht van de geschiedenis van de buitenlandse betrekkingen en waaiert dan uit over meer dan 400 bladzijden 'veiligheidsbeleid' (over de periode 1950-90), met als toemaatje een uit de hand gelopen artikel van Reychler zelf over de veranderingen in het strategische landschap en nog twee capita selecta over de defensiepolitiek en de wapenaankopen. Dat laatste had interessant kunnen zijn, maar omdat de recente onthullingen over corruptie rond de wapenaankopen na de redactie van het boek in belangstelling kwamen, moeten we het hier stellen met wat formele praat over het besluitvormingsproces rond de wapenaankopen. Met veel prietpraat trouwens.

Dit boek is een gemiste kans, omdat het als overzichtswerk grotendeels is samengesteld op basis van hetgeen men in de kranten kon lezen. Er bloeien geen nieuwe inzichten op over de determinanten van het buitenlandse beleid. Bij Reychler en medewerkers heeft die buitenlandse politiek vooral te maken met oorlog en wapens binnen de grote bondgenootschappen. Alleen Rudi Vranckx en Marc Lamot laten in hun bijdragen nog zien hoe binnenlandse en buitenlandse politiek en belangen met elkaar in verband stonden. Maar deze auteurs behandelen dan ook de geschiedenis van v66r 1940. Daar kunnen ze zich geen buil aan vallen. Daarna lijkt het alsof de buitenlandse politiek geen wortels meer heeft in het binnenlandse gekissebis. Verschijnselen als de vredesbeweging hangen er als los zand bij. Hoe de werkelijke machtsverhoudingen in Europa en de wereld er precies bij liggen, blijft eveneens mistig. Vooral ministers van Buitenlandse Zaken schijnen maar van alles te bedenken, te zeggen en te doen.

Als Reychler in zijn eigen 'theoretisch' artikel moet overgaan tot het modelmatig structureren van de Belgische buitenlandse politiek, krijgen we slechts een plichtmatig verhaal over conflictbeheersing. Daaruit kan de lezer verkeerdelijk opmaken dat het in de internationale politiek vooral draait om dansen op de slappe koord.

Dit boek mist ook een 'argument' dat het karakter van de Belgische buitenlandse politiek in de verf zet. Beschrijving en analyse ontmoeten elkaar nooit. En toch zijn er paragrafen aan te strepen die tot nadenken stemmen. Zoals deze (van de hand van Reychler): "Een succesvol buitenlands beleid vereist over het algemeen een goed huwelijk tussen buitenlandse en binnenlandse zaken. Het voeren van een effectief veiligheidsbeleid vereist ook solide consensus en de ontwikkeling van een strategische cultuur. In een tijdperk gekenmerkt door een democratisering van het buitenlands beleid en een snel groeiende internationale verwevenheid en mundialisering, is een 'wereldwijze' publieke opinie geen luxe maar een fundamentele noodzaak voor de veiligheid van ons land en voor geheel Europa". (blz. 368) Maar daar laat Reychler het dan ook feestelijk bij zitten.

Interessant ware het om te weten welke machtsgroepen op welk moment van mening verschilden over het buitenlandse beleid en de militaire politiek. En ook onder welke buitenlandse druk bepaalde standpunten werden ingenomen. Maar niets daarover in dit boek. Dat wordt des te pijnlijker naar mate Reychler en compagnie de 'politiek' tegenover het 'belang' moeten afzetten. Sterker, hele onderdelen van de Belgische buitenlandse politiek ontbreken domweg. Zoals de 'Belgische Afrika-politiek'. Dit boek gaat immers alleen maar

over de Belgische buitenlandse politiek in het kader van het Atlantisch bondgenootschap. Is Reychler soms een NATO-professor?

André Mommen

Luc Reychie (red). Een onvoltooid beleid. De Belgische buitenlandse en defensiepolitiek 1830-2015. Kapellen: Peckmans, 1993, 514 blz., 750 Fr.

Steenkool en staal, Europees.

De Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) is ontstaan in 1950 uit het toenmalige Franse Schuman Plan waarmee de Franse regering haar staalindustrie blijvend van goedkope Duitse kolen wilde voorzien. Frankrijk slaagde daarin omdat de in 1949 gevormde Bondsrepubliek toen nog politiek te zwak stond om weerstand te bieden. Toen in 1951 het EGKS-verdrag werd ondertekend hadden zich ook Italië en de BENELUX aangesloten, dit uit angst om zich door een machtig blok van Franse en Duitse kolen- en staalproducenten te laten overvleugelen. Zonder dit Frans-Duitse compromis het 'Europa' van vandaag er totaal anders hebben uitgezien.

Over de geschiedenis de EGKS hebben nu de Nederlander Dirk Spierenburger (een betrokkene van het eerste uur) en de Franse professor Raymond Poidevin een lijvig boek gemaakt. Het boek is gebaseerd op grondig bronnenonderzoek en steunt op de ordenende ervaringen van Spierenburg. Veel aandacht wordt besteed aan de interne spanningen waaraan de jonge EGKS bloot stond als gevolg van de verschillende belangen van de lidstaten. De EGKS kon die problemen enkel oplossen door middel van een Hoge Autoriteit (commissie) die, anders dan in het verband van een kartel, dwingende maatregelen kon opleggen. In die Hoge Autoriteit zaten afgevaardigden van de diverse lidstaten. De Hoge Autoriteit had de taak om de evolutie in de sectoren kolen en staal in de lidstaten goed in de gaten houden en te beslissen over belangrijke zaken zoals de

rationalisering van de kolenproductie en het voorkomen van de monopolievorming in de staalsector. Een Ministerraad nam tenslotte de politieke besluiten. Dus de EGKS was een soort mini-EEG die in 1957 met het Verdrag van Rome zou ontstaan.

Het is de EGKS geweest die de sluiting van de vele kleine mijnen in Wallonië heeft opgelegd. Maar de EGKS heeft geen grondige sanering van de kolennijverheid kunnen doorvoeren. Ook is de EGKS mislukt in haar politiek om het ontstaan van grote staalmonopolies en dito kartels te voorkomen. Dat laatste was een teer punt, omdat de andere lidstaten vooral gekant waren tegen het weer op de been brengen van de Duitse Konzerne. De vooroorlogse Verenigde Stahlwerke bij voorbeeld produceerde ongeveer 40 procent van alle staal in het Derde Rijk. Na de oorlog hadden de Amerikanen onmiddellijk dit monopolie in 18 stukken opgedeeld. Doch langzaam maar zeker konden de Duitse staalbaronnen hun oude macht weer vestigen en op de 21 verticaal geïntegreerde staalbedrijven in de EGKS waren er in 1958 al 15 Duitse. De angst voor de Duitse overmacht inspireerde de andere regeringen om stormachtig in staalfabrieken te investeren. Vrijwel vanuit het niets werden zowel Nederland als Italië belangrijke staalproducenten. In België voegden de financiers van Bnifina en de Generale Maatschappij hun Luikse staalbedrijven samen tot Cockerill-Ougrée.

In de eerste vijf jaar van de EGKS was de Europese staalproductie met 43 procent gestegen. Het grootste succes was weggelegd voor de oud-eigenaars van de vroegere Verenigde Stahiwerke. Amalia Thyssen, weduwe van de Hitlerfinancier Fritz Thyssen, was er inmiddels in geslaagd haar vroegere bedrijven weer te controleren, waardoor de twee grootste staalbedrijven in de EGKS weer door een Thyssen werden geleid. Thyssen beschikte over een belangrijk speerpunt: de productie van stalen pijpen in een periode dat deze produkten van strategische betekenis werden voor het aanleggen van gas- en oliepijpleidingen.

De EGKS dreef als instelling op de kurk van een autonome financiering van haar structuur. Niet de lidstaten financierden het bolwerk, maar de EGKS zelf door een vast percentage als belasting te heffen op de productie van kolen en staal. Dit was het ei van Columbus geweest, want hierdoor voorkwam men allerlei gekibbel tussen de lidstaten en hoefde men de regeringswisselingen niet te vrezen. Het kolen- en staalblok steunde voorts op een corporatistisch compromis tussen kapitaalbezitters en vakbonden. De belangentegenstellingen tussen kapitaal en arbeid waren daarmee nog niet kundig weggemasseed, maar toch afgezwakt. Maar was dat voldoende om de EGKS een succes te noemen?

Er waren twee onoplosbare problemen. Enerzijds was er de Duitse overmacht die zich vertaalde in het feit dat de financiering van de EGKS voor 47,3 procent (zonder Saarland dat nog onder Frans beheer stond en voor 6,2 procent tekende) afhankelijk was van de Bondsrepublikeinse staal- en kolenbaronnen. Tegen de Duitse belangen ingaan kon niemand. Een tweede probleem betrof de externe financiering die nodig was om de zwakke broertjes in de kolensector (iedereen, behalve West-Duitsland) te financieren. Daarvoor deed men aanvankelijk een beroep op genereuze Amerikaanse leningen. In de aanloopfase kon de EGKS nauwelijks terecht op de kapitaalmarkt van de lidstaten, omdat daar nog wisselcontroles golden. De eerste grote lening werd daarom via Zwitserland in New York geplaatst. De daaropvolgende leningen liepen via de vooroorlogse bankierscontacten tussen New York en Europa. Bankiers van Joods-Duitse afkomst traden op als makelaars: Siegmund Warburg en Kuhn Loeb. Maar ook Lazard Frères met de Franse bankier André Meyer aan de top in New York speelde een prominente rol. Het waren bankiers die ook al in de jaren twintig via Amerikaanse leningen de Duitse staalindustrie op de been hadden geholpen.

De Hoge Autoriteit mocht dan wel met veel gezag zijn bekleed, de regeringen bleven nu eenmaal onder druk van de belangengroepen, de vakbonden en hun kiezers staan. Die regeringen bleven daarom eigenwijs hun eigen nijverheid beschermen.

Het Belgische voorbeeld is in dit opzicht opmerkelijk. Want toen in 1961 het Belgische parlement de oprichting van het Kolendirectorium goedkeurde, meende de Hoge Autoriteit dat deze instelling indruiste tegen de geest en de letter van het EGKS-verdrag. Er was immers sprake van een kartel en dirigisme, terwijl de EGKS was opgericht om een vrije markt te scheppen. Voorts bleef de Belgische regering op ontoelaatbare wijze de kolenproductie subsidiëren, terwijl het Belgische kolenkartel COBECHAR 77 procent van de Belgische productie controleerde.

De EGKS opereerde ook als een planningsinstrument om te voorkomen dat er overcapaciteit in de staalnijverheid tot stand zou komen. De EGKS moest zich dan ook bemoeien met elk initiatief dat kon leiden tot het scheppen van grotere productiecapaciteit. In 1962 besprak de Hoge Autoriteit de oprichting van de nieuwe staalfabriek SIDMAR bij Gent. Men was niet geestdriftig, omdat men dacht dat hierdoor een overcapaciteit in de sector van de platte produkten zou ontstaan. Men was ook ongerust omdat de Belgische staat door middel van een lening van 9 miljard frank het hele project tegen zachte voorwaarden financierde.

Men was bang voor cadeautjes aan de stichters aan SIDMAR. De Hoge Autoriteit zat er wat dat betreft niet ver naast.

Tenslotte zou de EGKS zichzelf begraven door in 1967 op te gaan in de Europese Economische Gemeenschap. Want behalve aandringen op het sluiten van onrendabele kolnmijnen kon de EGKS niets meer doen. Vooral met reclasseringspremies werd driftig gestrooid. Europa dreef in het midden van de jaren zestig al op (goedkoop) staal. West-Duitsland had via zijn Wirtschaftswunder zijn verloren eerbaarheid herwonnen.

En inmiddels was er met geleend geld zoveel produktiecapaciteit in de staalnijverheid bijgekomen zonder de oude installaties af te breken dat in de jaren zeventig een staalcrisis ontstond die de hele EG dreigde weg te spoelen.

De schrijvers van dit boek moeten schoorvoetend toegeven dat de EGKS uiteindelijk een mislukking was geworden. Reeds in 1958-59 had de kolencrisis de EGKS een ernstige klap gegeven. Zo kon de EGKS niets anders doen dan vooral de Belgische kolensector in bescherming nemen nadat de 'uitzonderings-toestand' was afgekondigd. Olie en daarna kernenergie zouden ineens belangrijker worden, terwijl veel kolen goedkoop van over de oceaan werden aangevoerd. Ook de zo verfoeide kartels in kolen en staal waren blijven bestaan.

Als boekhouders sommen de auteurs alles op wat door de EGKS ter hand is genomen. Maar hoe de sectoren van kolen en staal in de zes lidstaten nu concreet evolueerden, dat vernemen we niet. Omdat de auteurs instellingengeschiedenis bedrijven, laten ze vooral de politici van de lidstaten en de leden van de Hoge Autoriteit voortdurend hun zegje doen. Dat wil uiteraard niet zeggen dat hier een nutteloos boek werd geschreven. Maar het moet wel gelezen worden in aanvulling met andere studies. Zoals de prachtige synthese van John Gillingham, **Coal, Steel, and the Rebirth of Europe 1945-1955. The Gertnans and French from Ruhr Conflict to Economic Community** (Cambridge University Press, 1991).

André Mommen

Dirk Spierenburg en Raymond Poidevin, Histoire de la Haute Autorité de la Communauté Européenne du Charbon et Acier. Une expérience supranationale. Brussel: Bruylant, 1993, 919 blz., 3.700 frank.

Kiezen is verliezen.

De verkiezingen van 24 november 1991 hebben de politieke klasse een onaangename verrassing bezorgd. Uiterst rechts brak door terwijl een imposteur als Van Rossem met drie kamerzetels aan de haal ging. Sindsdien weten we meer over de motieven en de factoren die deze electorale aardverschuiving op gang hebben gebracht. Want sinds 1990 bestaat er een Interuniversitair Steunpunt Politiek Opinie-onderzoek (ISPO) dat de politieke voorkeuren in kaart wil brengen. Over de parlementsverkiezingen van 1991 heeft het ISPO nu in boekvorm gerapporteerd.

Het onderzoek naar het stemgedrag van de Vlaamse kiezers op 24 november 1991 werd opgezet aan de hand van een aantal sociaal-demografische variabelen (beroepsprestige, leeftijd, geslacht, inkomen, godsdienst, onderwijspeil) zoals die ooit door Lazarsfeld al voor de tweede wereldoorlog in de USA werden ontwikkeld. Daaraan heeft men nog toegevoegd de sociaal-psychologische variabele 'politieke machteloosheid', overigens een nogal betwistbare variabele ontwikkeld door de Michigan School. Het is op basis van deze criteria dat het electoraat onderverdeeld werd om de partijkeuze te analyseren.

Wat zijn nu de resultaten van het onderzoek? De onderzoekers zijn tot de bevinding gekomen dat vooral lager-opgeleiden, met een laag inkomen en weinig sociale bindingen in 1991 op het Vlaams Blok hebben gestemd. Het Vlaams Blok werft dus vooral kiezers onder de potentiële aanhang van de SP.

Om de breuk in de arbeidersklasse te verklaren heeft men *ook* een begrip ontwikkeld: de populistische ontvoogding. Vroeger werden de ongeschoolden uit de arbeidersklasse strak omkaderd door zuilorganisaties. Die tijd is voorbij. In de plaats hiervan kwamen de populistische leiders die de kloof tussen burger en politiek op een directe wijze wilden overbruggen door zich te keren tegen betutteling van de zuilenmaatschappij en de mooipraters. De populistische aanhang is groot onder de 'politiek machtelozen', dus onder hen die het gevoel hebben geen vorm te kunnen geven aan hun eigen leven. Hun machteloosheid uiten ze door een 'proteststem' uit te brengen.

De resultaten van deze analyse van het kiesgedrag zijn niet opzienbarend. Wat moeten we met de 'onthulling' dat katholieken vooral op de CVP stemmen? Ook dat het Vlaams Blok zich profileert met een anti-migranten standpunt en daarmee scoort onder diegenen die weinig sympathie hebben voor migranten, is triviaal.

In vrijzinnige kring heeft men nogal geïrriteerd gereageerd op het feit dat uiterst rechts goed scoort onder de 'ongelovigen'. Van die laatsten maken dan de woordvoerders van de vrijzinnige zuil dan 'vrijzinnigen'. Doch 'ongelovigen' zijn uiteraard niet allemaal 'vrijzinnigen'. Deze laatste groep rijdt met een fakkelt-sticker op de kofferbak van de auto en maakt van haar vrijzinnigheid een getuigenispunt. 'Godsdienstig onverschilligen' getuigen niet. Ze zetten zich liever populistisch af tegen de vrijzinnige mooipraters.

Hoewel in dit boek het kiesgedrag met percentages tot achter de komma wordt uitgespit, bekruipt de lezer al snel het gevoel dat er maar wat aangerommeld wordt. Omdat het ISPO bestaat uit medewerkers van de verschillende Vlaamse universiteiten hebben die ook allemaal in het boek plichtmatig hun ei gelegd. Gevolg hiervan is een onaanvaardbare verbrokkeling van een toch al taaie materie die met weinig beeldend taalgebruik geserveerd wordt.

Ben ander bezwaar betreft de gehanteerde onderzoeksmethodes en de soms nogal dwarrelige concepten (zoals 'politiek machtelozen'). Door de a-selecte steekproef heeft men slechts een beperkt beeld van de werkelijkheid kunnen reconstrueren. Vragenlijsten leggen nu eenmaal beperkingen op en de vragen determineren de antwoorden. Voorts weten we niets over de sociaal-geografische werkelijkheid achter de respondenten. Waar wonen en werken de kiezers van het Vlaams Blok? Zijn veel van die kiezers werklozen of mensen met een preciaire positie op de arbeidsmarkt? Hebben de Blok-stemmers een traditie van proteststemmer? Zijn ze lid van een klasse-organisatie of niet? We weten immers dat het Vlaams Blok zich als een olievlek vanuit Antwerpen heeft verspreid. Waarom geen onderzoek doen naar factoren die deze proliferatie beïnvloeden?

Men kan ook met de beschuldigende vinger wijzen naar het methodologisch individualisme. De onderzoekers gaan ervan uit dat politieke opvattingen alleen maar uit individuele sociale posities opborrelen en niet te relateren zijn aan structurele of historische determinanten.

De individuele kiezer wordt ook willens nillens in een twee-dimensionaal schema geperst. Dat schema is dan de links-rechts as waarop men de politieke meningen schikt. Dit is een veelgebruikte methode. Doch die schept ook problemen. Wat te doen met partijen en mensen die zeggen dat ze 'anders' zijn en die weigeren de links-rechts tegenstelling te erkennen. Dat betreft niet alleen partijen zoals AGALEV, maar ook de Volksunie (die ooit beweerde dat ze noch links noch rechts was, maar 'vooruit' ging).

Om het onderzoeksresultaat kunstmatig op te kloppen is er dan nog de sociaal-psychologisering van de koude grond. Zo stellen Peter Van der Voort en Herwig Reynaert in hun artikel over de 'socio-economische frustratie, politieke agressie en apathie' dat 'de kiezers van het Vlaams Blok en Rossem duidelijk meer reden hebben om zich gefrustreerd te voelen dan de kiezers van de andere partijen', want 'zij die een politiek extreme voorkeur hebben, zijn diegenen die meer redenen hebben om gefrustreerd te zijn'. De vraag rest uiteraard of deze frustratie-agressie hypothese geen goedkoop verhaaltje is dat erop neerkomt dat 'ontevredenen' ook hun 'ontevredenheid' in het stemhokje tot uitdrukking brengen. Aan deze triviale 'hypothese' hebben we dus niets.

André Mommen

M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton en R. Beerten (red), Kiezen is verliezen. Onderzoek naar depolihieke opva#ingen van Vlamingen. LeuvenAmersfoort:Acco, 1993, 255 blz.

Individuele rechten in de sociale zekerheid?

Op het juridische vlak zijn er sinds een aantal jaar geen verschillen meer tussen mannen en vrouwen. Voor de sociale zekerheid (swetgeving en -reglementering) bestaat er geen nochtans 100% gelijkheid. In theorie zijn er maar kleine verschillen (o.m. in de pensioenberekening), in de praktijk echter blijkt dat vrouwen vaak minder rechten en/of recht op minder hebben. Deze situatie is al lang een doorn in het oog van de vrouwenbeweging. In het kader van het jaar van het gezin, wijdde de Nederlandstalige Nationale Vrouwenraad op 25 januari 1993 een studiedag aan het onderwerp, onder de titel "Naar individuele rechten in de sociale zekerheid?". Het referatenboek, met verslaggeving van het gevoerde debat, is onlangs gepubliceerd bij uitgeverij Acco.

Gehuwde vrouwen die niet buitenshuis werken, genieten wat men noemt "afgeleide rechten": ze zijn verzekerd via de ziekteverzekering van hun man, ze hebben recht op een weduwepensioen (overlevingspensioen) in geval van overlijden van hun partner. Ook mannen kunnen sinds een aantal jaren afgeleide rechten genieten, maar dat komt uiteraard veel minder voor. Hier rijzen twee problemen, zoals trouwens voor de hele problematiek van de ongelijke behandeling in de sociale zekerheid. Ten eerste is er het standpunt van de politici en hun medewerkers die berekend hebben dat, gezien de tekorten in de sociale zekerheid, het systeem van afgeleide rechten misschien wel eens onbetaalbaar zal blijken binnen afzienbare tijd. Immers, wie aanspraak maakt op afgeleide rechten betaalt zelf geen bijdragen, en de persoon via dewelke men deze rechten geniet betaalt niet méér aan eigen bijdragen. Het is dus een gratis recht, en dat wordt toegekend zonder onderzoek over de inkomsten van noch de rechthebbende zelf, noch de genietster van afgeleide rechten. Deze situatie is historisch gegroeid, in een gezinsmodel waarin de man de kostwinner was, en de vrouw, in ruil voor haar onbetaalde arbeid thuis, sociale bescherming kon genieten via haar man. Geargumenteed wordt, dat deze afgeleide rechten niet meer aan de realiteit beantwoorden, nu twee derde van de gezinnen tweeverdienersgezinnen zijn.

Ten tweede kan men het probleem ook door de bril van de gelijkberechtiging bekijken, en dat op twee manieren: tussen mannen en vrouwen, en tussen vrouwen onderling. Centraal staat hier de autonomiegedachte: geen enkel individu moet afhankelijk zijn van een partner, eigen opgebouwde, individuele

rechten geven een grotere zelfstandigheid in tijden van toenemende huwelijksonzekerheid (toenemend aantal echtscheidingen). Dit geldt natuurlijk voor beide geslachten, maar gezien de meer preciaire situatie van vrouwen op de arbeidsmarkt (minder tewerkstellingsmogelijkheden, lagere lonen), bestendigt en/of versterkt het systeem van afgeleide rechten vooral de afhankelijkheid van vrouwen. Het systeem leidt ook tot als onrechtvaardig aanvoelde verschillen tussen vrouwen onderling. Zo zijn de bedragen van de weduwenpensioenen beduidend hoger dan de gemiddelde rustpensioenen voor vrouwen: vrouwen die een heel leven buitenshuis (en ook daarnaast in het gezin) gewerkt hebben krijgen gemiddeld minder uitkering dan niet buitenshuis werkende vrouwen die weduwe worden en die minder gewerkt hebben en nooit hebben afgedragen. Terecht wijst Peemans-Poullet erop dat de duurste afgeleide rechten zich in de bevoorrechte milieu's bevinden.

Beide redeneringen leiden op de studiedag tot een genuanceerd peidooi voor individualisering (referaten van Hedwige Peemans-Poullet, Université des Femmes, en reacties van Linda Turelinckx en Marianne Gestels, vrouwenverantwoordelijken van de vakbonden): het opbouwen van eigen rechten, los van de gezinstoestand.

Ook over de gezinsmodulering - het afhankelijk maken van uitkeringen van de gezinssituatie - op het vlak van de pensioenen en vooral van de werkloosheidsuitkeringen werd genuanceerd gedacht. Het recht op uitkering en de hoogte van het bedrag worden vandaag bepaald door de gezinssamenstelling en het gezinsinkomen. Het onderscheid gezinshoofd - samenwonenden, bijvoorbeeld, in de werkloosheidsreglementering, is een onrechtstreekse discriminatie van vrouwen (samenwonenden) waartegen de vrouwenbeweging al jaren protest aantekent.

De lagere betoelaging van samenwonenden en vooral de vele schorsingen (artikel 80) wegens langdurige werkloosheid treffen vooral vrouwen, die zo verplicht afhankelijk worden van een partner. Eensgezind wijzen de meeste sprekers-auteurs op het in de eerste plaats besparend karakter van deze maatregel.

Geargumenteed wordt ook dat de gezinsmodulering de prijs is die wij in België betalen voor de onbegrensde duur van het recht op werkloosheidsuitkering. In zijn bijdrage toont Christian Deneve (Directeur Generaal Studiedienst Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling) aan hoe het gelijkheidsbeginsel (individualisering) in strijd kan komen met het solidariteitsbeginsel. Ook door Bea Cantillon (Directeur Centrum voor Sociaal Beleid, UFSIA) en door de

beide vakbondsvertegenwoordigsters werd gewezen op het gevaar dat het solidariteitsprincipe verloren zou gaan ten nadele van een op het eerste gezicht misschien meer aanvaardbaar verzekeringsprincipe. Vooral in het kader van de beperktheid van de middelen, is een doorgedreven individualisering volgens een aantal auteurs nu niet mogelijk, en niet wenselijk. Als de pot beperkt is, moet men rekening houden met de grootste behoeften en moeten de sterkste schouders de grootste lasten dragen, heet het. Waarbij helaas niet veel vragen gesteld worden over de grootte van de pot en de financiering ervan. De discussies blijven vaak wat steken in een technisch discours over berekening van bijdragen en bijstellen van reglementeringen binnen het huidig concept van de sociale zekerheid. Wel wordt gealludeerd op een herdenken van het systeem via de fiscaliteit, maar dit idee wordt niet uitgewerkt. Zoals de denkpiste: koppeling sociale zekerheid aan herverdeling van de beschikbare arbeid, en het probleem van de onbetaalde zorgarbeid in het gezin wel aangeraakt wordt, maar niet verder ontwikkeld. Pistes die, mijns inziens, meer dan de technische en budgettaire kwesties, de discussie zouden moeten optrekken op een meer principiële niveau van gelijkwaardige verdeling van werk, lonen, vervangingsinkomens en recht op gezondheidszorgen. Een tussenstap zou kunnen zijn de door Bea Van Buggenhout (hoogleraar KUL, Kabinetschef Vlaamse Minister van Financiën en Begroting, Welzijn en Gezin, Gezondheidsinstellingen) voorgestelde gemoduleerde individuele rechten", namelijk individuele rechten die gemoduleerd worden volgens de gezinssituatie.

Knelpunt hierbij blijft o.m.: welke definitie van gezin moet men hanteren? Zoals Mieke Van Haegendoren (hoogleraar LUC, voorzitter Nederlandse Nationale Vrouwenraad en Centrum voor Vrouwenstudies Antwerpen) stelt in haar inleiding tot de studiedag, wil de omschrijving van wat als een gezin beschouwd worden wel eens variëren.

Principieel blijft ook de vraag open of, in de huidige maatschappelijke evolutie, het gezin als referentie-samenlevingsmodel moet/kan aangezien worden. En of het afwentelen van een maatschappelijk probleem van behoefte - in naam van de solidariteit - op het gezin niet resoluut moet verworpen worden als een gemakkelijke kostenbesparende operatie waarmee de kapitalistische maatschappij in crisis oplossingen probeert te vinden op de rug van de vrouwen.

Kitty Roggeman

Naar individuele rechten in de sociale zekerheid? De pensioenen en de werkloosheid in de kijker, Nederlandse Nationale Vrouwenraad, Leuven: Acco, 1994, 595 Fr.

Het VLD Alternatief

Indertijd toen de nieuwe VLD nog stormenderhand de politieke ruimte leek te gaan bezetten, namen Hans Bonte en zijn collega's van het SEVI - zeg maar de studiedienst van de SP - het initiatief om het alternatief dat Verhofstadt en consoorten de kiezer aanbieden nauwkeurig onder de loep te nemen. Vanuit de gezonde instelling dat "politieke duidelijkheid in een democratie veel waard is", hebben ze de resultaten van dit onderzoek in iets meer dan honderd bladzijden samengebracht en aan de gemeenschap ter beschikking gesteld in de vorm van een klein boekje.

Laat ik beginnen met te zeggen dat dit initiatief op zichzelf enkel toe te juichen is. In het buitenland is het tegenwoordig gewoonte dat beleidsvoorstellen van politieke partijen door min of meer neutrale instanties worden nagerekend. Wij ontberen vooralsnog zo'n instantie en het is bijgevolg meer dan lovenswaardig dat een politieke studiedienst de moeite neemt om de voorstellen van een andere partij op een zo objectief mogelijke wijze door te lichten. Van vooringenomenheid kan men Bonte en co. zeker niet betichten. De manier waarop zij achtereenvolgens de voorstellen inzake sociale zekerheid, de plannen inzake werkgelegenheid en de manier waarop de VLD de begrotingstekorten wil aanpakken becommentariëren en confronteren met gegevens uit andere studies objectiviteit het debat terdege. En als de VLD-aanhangers mogelijk schrikken van de resultaten van dit consumentenonderzoek - omdat er duidelijk tegenstrijdigheden of onduidelijkheden blijken te zitten in wat hun leiders voorstellen, of omdat de resultaten van hun grootse plannen wel eens tot sociale rampen konden leiden of simpelweg omdat een gedeelte van de uitspraken in de VLD-voorstellen ronduit misleidend (om niet te zeggen leugenachtig) zijn - dan ligt de schuld hiervan duidelijk bij de VLD zelf, niet - ik wil dit herhalen - bij een verkeerde of tendentieuze voorstelling van zaken door de SEVI-onderzoekers.

Vanuit dit oogpunt is het boekje zeker lovenswaardig. Wie met de VLD-ers in debat wil gaan over hun eigen voorstellen, kan dit na de lectuur van "Het VLD-Alternatief" met meer kennis van zaken. Edoch, dat mijn positieve waardering vooral het gedocumenteerde en objectieve karakter van het boekje betreft wijst tegelijk ook op de beperkingen ervan.

Wat ik vooral mis in dit boekje is het aspect vergelijkend warenonderzoek - om met dezelfde metafoor door te gaan. De politieke consument voorlichten over wat er loos is met een of ander produkt op de politieke markt is voorwaar een goede zaak. Maar juist op de politieke markt is het wellicht van het uiterste belang dat men kegelijk ook aangeeft in welke richting er dan wel betere oplossingen te vinden zijn. En deze vormende taak is wellicht belangrijker dan de kritische nu de kracht van de blauwe vloedgolf duidelijk minder groot blijkt dan men vreesde toen Bonte en co. de pen nog vasthielden. Ik bedoel maar: over wat de mensen moeten willen als men de VLD-koopwaar afwijst, daarover zwijgen Bonte en co. in alle talen.

Een centrale maatstaf waannee men het VLD Alternatief weegt en te licht bevindt, is de sociale zekerheid zoals wij deze in de loop van de jaren zestig en zeventig (ja, zelfs nog in de jaren tachtig) hebben zien uitbouwen. Maar moet dat ook de norm zijn waarmee men naar de toekomst kijkt, zo kan men zich afvragen. Reeds op p. 19 - zelfs voor het VLD alternatief onder de loupe is genomen, schrijven de SEVI-lui: "Vandaag staat het stelsel onder zware druk. Het zou dom zijn hiervoor de ogen te sluiten. Er zal grondig moeten gesleuteld en geschaafd worden voor we opnieuw kunnen spreken van een stevig gebouw. Het sociale zekerheidsstelsel botst op haar grenzen, zowel wat betreft de omvang van het stelsel als wat betreft de inhoud." En de volgende paragraaf begint zelfs met de stelling: "Ons sociaal zekerheidsstelsel is duur. In tijden van teruglopende welvaart misschien te duur." Ik weet niet of men zondermeer deze stellingen (die ook de VLD-diagnose schragen) moet aanvaarden. (Ter herinnering: Beveridge zei ooit dat de financiering van de sociale zekerheid een belangrijke kwaliteit dient gemeen te hebben met goede Bretellen, te weten: elasticiteit). Maar als dit waar is - of beter nog: zeker als dit waar is - is het een belangrijke zaak om duidelijk te maken dat er alternatieven bestaan die niet tot het sociale slagveld leiden waartoe het VLD-spoor (wellicht) leidt. Erkennen dat het zo niet verder kan zonder ook maar enigszins aan te geven wat wel werkbaar is, laat een vacuüm dat enkel maar kwalijke gevolgen kan hebben. Het ontbreken van enig spoor van een mogelijk alternatief is dus een ernstig mankement. (En de opmerking dat de VLD een te enge en minimalistische notie van solidariteit hanteert, is zelfs geen begin van alternatief). Natuurlijk, de SP heeft hierover in het verleden de nodige documenten geproduceerd, en in zekere mate mag van de geïnteresseerde lezer verwacht worden dat hij de grote lijnen van deze voorstellen kent. Deze veronderstelling helpt trouwens om het boekje tot een handelbare omvang te beperken. Maar toch. Wat mij stoort is dat men de feitelijke kritiek op het VLD-alternatief baseert op de vergelijking ervan met de

situatie die zou ontstaan als men het bestaande sociale zekerheidsstelsel zondermeer zou wegdenken, al de rest gelijk blijvend (cfr. o.m. de verwijzing naar de resultaten van een simulatie waarbij het Belgische door het Nederlandse werkloosheidsstelsel wordt vervangen of naar de resultaten van een Sociura studie). Dit soort oefeningen veronderstellen in feite dat het gedrag van de mensen door deze hervorming niet wijzigt. Welnu, ik vrees dat dit de grond van de VLD-kritiek niet raakt omdat - als ik tenminste de teksten van hun buitenlandse geestesgenoten goed lees - de grond van deze kritiek is dat de verzorgingsstaat de uitkeringsgerechtigden berooft van hun handelingsbekwaamheid, verantwoordelijkheid en zelfs waardigheid. Vanuit die optiek is het best mogelijk dat na afschaffing of vermindering van de werkloosheidsuitkeringen de vroegere werklozen (gedwongen worden) een inkomen uit arbeid (te) verwerven en daarom niet noodzakelijk in bestaansonzekerheid zullen verkeren. Of dit het geval zal zijn of niet is een empirische kwestie die alleszins niet kan beslecht worden door gebruik te maken van modellen die deze dynamische effecten op geen enkele manier kunnen capteren. Iets gelijkaardigs doet zich voor bij de bespreking van het werkgelegenheidsbeleid. Centraal in de kritiek van de SEVI-werkers staat de notie 'tewerkstellingselasticiteit', d.w.z. de mate waarin uit een daling van de lonen met één procent een groei van de werkgelegenheid resulteert. De VLD, zo zeggen Bonte en de zijnen, legt de lat onrealistisch hoog, d.w.z. gebruikt veel te grote elasticiteiten (te weten: respectievelijk: 0,5 %, 0,75 % of 1 %), en kan daarom pochen met onrealistisch goede resultaten inzake werkgelegenheid. (Voor hun kritiek baseren zij zich enigszins onheus op een artikel van twee befaamde economen, Drèze en Modigliani, die ooit berekenden dat deze elasticiteit voor België slechts 0,2 % zou zijn. Bonte en co. vermelden wel dat het hierbij om een effect op korte termijn gaat, maar vergeten te vermelden dat dezelfde auteurs in dezelfde studie het lange termijn effect op 2 % schatten). Weer vraag ik mij af of dit nu het meest belangrijke punt van kritiek is. Als men enkel maar de VLD op interne tegenstellingen of onrealistisch gebruik van cijfers wil betrappen, wellicht wel. Maar als men uit deze kritiek wil komen tot een zinvol alternatief voor het VLD-alternatief is er, lijkt me, meer nodig. Wat ik verwacht als maatstaf om de VLD-voorstellen af te wegen is een ander toekomstbeeld met onder meer een economische en morele visie die zich duidelijk onderscheidt van de (nieuw) klassieke economische theorie en de (verlicht) individualistische visie die achter de VLD-voorstellen schuilt. Ik begrijp best dat men dit soort alternatieven niet mag verwachten in boekjes van hooguit 100 bladzijden en dat de politieke verwarring vandaag dermate groot is dat een coherente alternatieve visie moeilijk te formuleren is. Maar juist daarom zouden een aantal hints van de richting waarin men zelf wil gaan reeds een

belangrijke bijdrage vormen tot het debat over welke toekomst ons nog rest. Zeker als men zelf begint met te zeggen dat er onvermijdelijk zal moeten gesleuteld worden. Zullen wij in de toekomst leven in een maatschappij met onderlinge bijstand, een samenleving die gebaseerd is op gedeelde verantwoordelijkheid? Als ik de kritiek van Bonte en co. op de VLD goed begrijp dan bestaat deze hierin dat het pleidooi voor een marktstrategie ons, in plaats van een samenleving gebaseerd op wederzijds voordeel, een maatschappij met onderlinge bijstand zal opleveren. Of dat zo is, weet ik niet - en als dat zo is, moet de SP eens goed nadenken of uit het mikken op de verzekeringsgedachte als basis voor de sociale zekerheid niet gelijkaardige effecten resulteren - maar wat mij belangrijker lijkt is dat Bonte en co. nergens zeggen dat onze enige hoop op een beschaafde toekomst erin ligt een gemeenschap uit te bouwen waarin de idee van een gedeelde verantwoordelijkheid in de praktijk wordt gebracht.

Tot slot wil ik nog een terminologische, maar daarom niet minder belangrijke opmerking kwijt. Bonte en zijn mede-auteurs gebruiken voor de sociale zekerheid de metafoor van een kathedraal - een gebouw dat eveneens een enorme omvang en materiële welvaart suggereert. Ik weet niet of de metafoor echt gelukkig is, maar gelukkig vermijden zij zo alleszins die andere en meer gebruikelijke metafoor, te weten: dat de sociale zekerheid een monument zou zijn. Wie Van Dale consulteert, zal merken dat het woord 'monument' in de Nederlandse taal twee courante betekenissen heeft: 1. gedenkteken, en 2. overblijfsel van een vroegere cultuur. Wie na vandaag nog als verdediger van de sociale zekerheid door het leven wil gaan, hoede er zich dus voor om bij deze verdediging nog het woord 'monument' in de mond te nemen.

Walter Van Trier

Hans Bonte (red.), Het VLD Alternatief: gewild en gewogen, Antwerpen: Hadewijch, 1994, 107p.

Een verlangen naar ontroostbaarheid.
Over prijzen, leesplezier en het boek.

Geheel in overeenstemming met de analyse van het literaire veld, van Pierre Bourdieu, hoed ik mij af te gaan op populariteit, verkoopcijfers of graad van consacratie (af te meten aan de prijzen die in de wacht gesleept worden) als het gaat om boeken kopen of lezen. Volgens de formule dat de symbolische waarde omgekeerd evenredig is met de economische waarde van cultuurproducten (alleen op lange termijn convergeren beide waarden), laat ik wat goed loopt meestal in de rekken liggen. Dat doe ik soms tot eigen scha en schande, maar over het algemeen word mijn bescheiden cultuurbudget daardoor juist heel goed besteed. Ik mag me dan ook gelukkig prijzen dat ik het laatste boek van Patricia de Martelaere (*Een verlangen naar ontroostbaarheid. Over leven, kunst en dood*) al gelezen had voor de prijzen- en prijzennominatie-regen over haar en dat boek neerdaalde. Anders was ik er misschien nooit toe gekomen het boek ter hand te nemen. Wat een zonde zou dat geweest zijn.

Meteen ken je mijn mening over het boek: het is een prachtig geschreven werk dat me meer nog dan door de effectieve inhoud, bekoord heeft door het leesplezier dat er uit te halen is.

Hoe interessant ik het boek ook vond, ik moet er meteen bij vertellen dat de stellingen en analyses van de Martelaere mij niet nieuw zijn. En ik verwacht dat ik als lezer niet de enige ben die er zo over denkt. Iedereen die zich aan filosofie, literatuur, psychologie en taaltheorie interesseert, die moet de Martelaeres vertoog bekend in de oren klinken. De Martelaere is geen origineel denker (althans dat blijkt niet uit dit boek). Maar vergis je niet: dat gezegd zijnde werd daar niet mee bedoeld een tekortkoming van het werk aan te duiden, hoogstens gaat het om een beperking (en de (eigen) beperkingen kennen is de enige weg om de (eigen) mogelijkheden te kennen. (Hoe mooi en met mededogen voor het menselijk zijn zou de Martelaere dergelijke stelling uiteen kunnen zetten. Ik zou er naar uitkijken het te mogen lezen).

Het enige dat ik kan bedenken om mijn enthousiasme te temperen is het feit dat het boek geen continuïteit is. Al zijn de behandelde onderwerpen heel sterk op elkaar betrokken (uiteindelijk komen ze min of meer op het zelfde neer), omdat het boek een verzameling is van stukken die vroeger reeds op een of andere

manier openbaar werden gemaakt (als publikatie, als lezing,...), wordt er nogal wat herhaald, soms zelfs woordelijk. En ook daardoor moet de Martelaere steeds opnieuw de boel op gang trekken (het onderwerp inleiden, situeren, duiden,...). Maar dat is nu eenmaal het lot van elke verzameling essays. Overigens maakt het een eventuele leek in de behandelde materie makkelijker om te volgen.

Want hoe eenvoudig en doeltreffend de onderwerpen ook aangekaart worden; hoe weinig academisch de hooglerares/schrijfster te werk gaat, een volslagen leek of een jongere zal toch een inspanning moeten leveren om gelijke tred te houden 'met de tekst. Want hoe noodzakelijk ook (zoals ze in het boek aantoon) het woord- en begrippengebruik specifiek moet zijn (daarmee moet immers het veld, de 'realiteit' die ze gemeen wil maken, eerst nog - en eigenlijk ook terzelfdertijd, of nog juist daardoor - mee-geconstrueerd worden), het is en blijft nieuw voor de leek en dus ongemakkelijk. Dat is ook de bedoeling, want wil je geraken waar de schrijfster je wil brengen, dan moet je weg van je vastgeroeste 'pragmatisch realistische' en dagdagelijkse, praktisch-communicatieve positie. Het is juist deel van wat ze thematiseert en het had op het boek zelf ook toegepast kunnen worden. Wie die inspanning niet wil leveren, zal geen plezier beleven aan het boek, die zal er niets aan hebben. No pain, no gain.

Eigenlijk is alles daarmee gezegd wat ik wilde zeggen m.b.t. het boek. Ik zie weinig heil in het waterig overdoen/samenvatten/schematiseren van de concrete inhoud omdat die juist zo stijlvol en efficiënt uit de doeken werd gedaan door de Martelaere zelf. Misschien, om de schijn bij de uitgever van dit tijdschrift en bij de lezer hoog te houden dat ik er mij niet al te makkelijk van af wil maken, kan ik nog de centrale stelling, die ook in de titel vervat zit, duiden en even aanstippen dat die doorheen de verschillende essays uiteen-gelegd wordt.

Summier gaat het boek over de ontoestbaarheid, bij de Martelaere vaak verwoord als een 'onmogelijkheid' die wezenlijk is en negatief (de ontkenning is belangrijk, 'reëel', onreducerbaar, niet weg te redeneren, 'existentieel'). Het gaat om de onmogelijkheid de 'realiteit' zelf, zonder de woorden die ze moeten beschrijven te bereiken, te begrijpen, te communiceren,... en wel omdat die 'realiteit' zonder die woorden (geheel in Lacaniaanse termen) niet 'bestaat'. Het zijn die woorden die die realiteit 'maken' of genereren, of op zijn minst gemeenschappelijk (communicabel) maken.

"Het vangen in woorden van het onbewuste (voortallige, 'naakte' realiteit (J.P.)) is als ideaal even paradoxaal als het verlangen van de slapeloze om het moment waarop hij inslaapt helder en bewust - klaarwakker dus - te kunnen

beleven. (...) Echte 'beeld'-voorstellingen bestaan, als voorstellingen, niet: ze komen van meet af aan tot ons als verwoorde en dus als woord-voorstellingen." (p. 40-41) De realiteit, in zoverre die enig begrip of voorstelling ervan verondersteld, is gestructureerd als taal. In die zin moet de 'naakte' realiteit opgegeven worden. Daar zit die negativiteit en dat maakt ons ontroostbaar want het wordt ervaren als een verlies. Daarnaast zouden we dus ook weer verlangen en de kunst is een poging om toch voorbij die onmogelijkheid te geraken (de Martelaere spit dit verder uit aan de hand van analyses van de liefde, de dood, de zelfmoord, de religie, het leven zelf, de specifieke gevallen van de literatuur en de muziek, de verbeelding,...): we proberen toch voorbij (voor-/ of na-) de woorden te geraken. Dat is ons verlangen. Het is echter een verlangen naar troost. En in die zin irreëel (hoogstens pervers).

De Martelaere stelt echter dat we naar de 'ontroostbaarheid' verlangen, niet naar troost en verklaart dat doorheen de verwijzing naar de onmogelijkheid van het troostend beleven van de niet-talige wereld, zonder het leven op te geven. Door dood te zijn, bereik je misschien wel je 'doel', maar je beleefd het niet meer en zo glipt het je weer van tussen je vingers als los zand dat doet.

De dubbelzinnigheid die hier duidelijk wordt, moeten we serieus nemen. Het heeft niets met 'doen alsof', noch m.b.t. het verlangen, noch m.b.t. het 'object van dat verlangen' (de ON-troostbaarheid; het leven, de liefde, de kunst, de literatuur en uiteindelijk zelf ook het sterven).

Jaak Perquy

Patricia de Martelaere: Een verlangen naar ontroostbaarheid Over leven, kunst en dood. 1993. Meulenhoff Amsterdam/Kritak Leuven. 171 p.